

УДК 821.111.–3(73).09

*Казакова Людмила
(Біла Церква)*

**Вічна притча про любов та самотність:
гамлетіанські мотиви в романі
Дж. Геллера «God Knows» (1984)**

У статті здійснюється порівняльний аналіз двох відомих творів англійської і американської літератури, простежуються спільні мотиви у поетиці трагедії В. Шекспіра “Гамлет, принц датський” і романі американського письменника ХХ століття Дж. Геллера “Бачить Бог”, детально досліджуються ті мотиви, що переходять на підтекстовий рівень та обумовлюють притчеподібність творів.

***Ключові терміни:** притча, міфологічність, сповідальний роман, параболічність, підтекст.*

Метою статті є співставлення поетики двох відомих творів, п'єси видатного англійського драматурга В. Шекспіра “Hamlet, Prince of Denmark” і роману американського письменника Дж. Геллера “God Knows”. У статті простежуються ті з мотивів, що переходять на підтекстовий рівень, впливають на філософічність і на розвиток параболічності структур двох відомих творів, тобто обумовлюють притчеподібність оповідань.

Вперше трагедія В. Шекспіра (1564–1616) «Гамлет» згадується у нотатках письменника Г. Гарвея: «Молодь захоплюється “Венерою і Адонісом” Шекспіра, а люди зрілого розуму віддають перевагу його “Лукреції” і трагедії “Гамлет, принц Датський”»¹. Найімовірнішим вважається, що трагедію “Гамлет” В. Шекспір написав у

¹ Цит. за: *Наливайко Д.* Гамлет // Шекспір В. твори в шести томах. Т. 5. – Київ: Дніпро, 1986. – С. 643.

1600–1601 рр., перша скорочена публікація з'явилась у 1603 році. Тобто, феномен трагедії полягає як раз у тому, що вона знов і знов привертає до себе увагу вже понад 400 років. Чи можна співставляти трагедію, що з'явилася на початку 17 століття, з романом, що став бестселером у 1984 році та набув популярності як постмодерністський експеримент, як гра з історичними фактами, біблійною легендою, художнім часом і реальністю? І що спільного можна знайти між ними, якщо у решті решт погодитися на таке порівняння?

Як зазначає літературознавець, член-кореспондент Національної Академії наук України Д. С. Наливайко, «сюжет трагедії йде від давньоскандинавської саги про напівлегендарного принца Амлета, який жив іще в дохристиянські часи (Данія набула християнства у 827 р.)». Ця легенда-сага про кровну помсту передавалася усно з покоління в покоління, перш ніж її зафіксував датський середньовічний хроніст Саксон Граматик (1150–1220) в своїй латиномовній "Історії Данії"². Міфологічність сюжету є першою рисою, що поєднує сюжети творів, але це не головне. У трагічній історії принца Гамлета йдеться про кохання та ненависть, душевні страждання і бездушність, взаємність та самотність, почуття та обов'язок, проблему взаєморозуміння, смерті та життя, на тлі яких конкретні історичні події постають тільки ширмою для того, щоб довести до читача думку про цінність любові, її міцний зв'язок з життям. Коли зникає любов, коли ненависть заповнює очі, тоді перемагає смерть, гинуть королівства і герої. Саме такі ключові мотиви розвиває й американський письменник Дж. Геллер (1923–1999) у своєму сповідальному романі, що написаний майже 400 років по тому.

На першій погляд, концепція дебютного твору 36-річного на час закінчення роману Дж. Геллера "Catch-22"

---

² Там само.

(1961) має більше спільного із сюжетною лінією п'єси його видатного англійського попередника, якому на момент створення трагедії "Hamlet, Prince of Denmark" теж, до речі, виповнилося 36 років. Історія про те, як, виявивши велику хитрість та вдавши із себе божевільного, принц Амлет без будь-яких вагань здійснює помсту, після чого стає королем та протягом багатьох років править країною, у цілому дуже схожа на оповідь про те, як молодий лейтенант Йоссаріан вдає з себе дурня, з'являється оголеним на офіційну церемонію нагороди, підписує листи ініціалами T. S. Eliot та рятується від смерті на острові Пьянос у 1943 році, наприкінці Другої світової війни. Читачу пропонується дізнатися – це світ збожеволів чи збожеволів головний герой – як в трагедії Шекспіра, так і в романі Дж. Геллера (1923–1999). Але вже те, що В. Шекспір губить свого героя заради того, щоб донести до читача вагомість моралі, закладеної у твір, є доказом того, що притча перемагає і стає сильнішою, ніж історія власного життя людини.

Що ж спільного між досі живою і актуальною трагедією В. Шекспіра і романом Дж. Геллера, написаним після тяжкої хвороби письменника, коли понад 8 місяців він залишався прикутим до ліжка, після того, як розпався його перший шлюб, а потім він знов повірив у любов, став на ноги і повернувся до письменництва? Безумовно, це мотив любові, людяності, відвертості щирого серця, мотив діалогу людини з небом, який переривається тоді, коли перемагає ненависть, помста, амбіційність, порушуючи гармонію людини і світу. Стан внутрішньої кризи був характерним як для великого англійця В. Шекспіра, так і для самовідчуття американця Дж. Геллера.

Герой Дж. Геллера, 75-річний цар Іудеї Давид (с. 1040–970 BC), веде діалог з Творцем протягом багатьох років, але діалог закінчується, коли серце Давида заповняє ненависть: «Свого Бога і свого сина я втратив

водночас»³; «мене з'їдала злоба, спрямована на Бога і на людину»⁴. Якщо ставитися до містичних явищ як до дій Бога, то згадка раціонального Гораціо про те, що він бачив Короля (батька Гамлета), а потім поява привида, який кличе сина, розмовляє з ним, можна трактувати як відповідь Бога на страждання молодого принца, як діалог з Творцем. Але триває він недовго. Принц Гамлет більше не чує голосу вбитого батька, відповіді не шукає, його очі застить помста... Саме тоді він втрачає і любов. У романі Дж. Геллера з'являється заснований на пастиші персонаж Мепістопель, якого тільки і заслуговує Давид, точніше, його пихатість, коли він порівнює себе з Фаустом або хвалиться власними талантами. Умовність історичних подій, умовність головного персонажу – це ще одна риса, яка простежується і в трагедії «Гамлет», де образ Гамлета теж є двоплановим. Історія Гамлета-Амлета відбиває кризу ставлення автора до ідеалів гуманізму, до віри в духовну і моральну природу людини. Класичне формулювання теорія гуманізму знайшла в трактаті італійця Піко делла Мірандоли «Про людську гідність» (1486), де автор, звертаючись до людини від імені бога-творця, проголошує: «Я ставлю тебе в центр світу, щоб звідти було тобі зручніше бачити все, що є в світі». У трактаті йдеться про «дивне і високе призначення людини, якій дано досягнути всього, до чого вона прагне, і бути тим, ким вона захоче», бо тільки людині «надана можливість впасти до тваринного рівня або піднятися до богоподібної істоти – виключно завдяки внутрішній волі». Вінцем трактату-утопії є ідея гармонії духовної людини і зовнішнього світу.

У внутрішньому стані шекспірівського героя відбивається контраст двох епох європейської думки й

---

³ *Heller J. God knows: [novel] / Joseph Heller. – New York.: Simon and Schuster, 1988. – P. 34.*

⁴ *Ibid. – P. 48.*

культури. Для кризи ренесансної самосвідомості характерним є ставлення до людини, як його висловлює Гамлет у II акті трагедії: «Що за майстерний витвір – людина! Який шляхетний розумом! Який безмежний хистом! Як вражає й дивує доцільністю постаті й рухів! Дією подібний до ангела! Тямою – до божества! Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь! Одначе, що мені ця квінтесенція праху? Чоловік не тішить мене... ані жінка...» Гамлет починає славити людину цілком в дусі Піко делла Мірандоли, – протягом монологу іронія наявно посилюється, – а завершує різкою і несподіваною антитезою, чому й «розпадається ренесансна гармонія, натомість з'являється маньєристична антиномічність, суперечність, що не знімається у найвищому діалектичному синтезі»⁵.

Протягом п'єси кілька разів нагадується, що Гамлет багато років провів у Віттенберзькому університеті, який у XVI ст. був одним з визначних осередків гуманістичної освіти й культури, тому Віттенберг зрештою сприймається як символ духовного світу, контрастного Датському королівству. Гамлет серед усіх героїв Шекспіра є найбільш мислячим і, сказати б, ідеологічним, що знов поєднує його з образом Давида у трактуванні Дж. Геллера. Обидва персонажі обрані їх авторами для оголошення найважливіших власних тез. Давид – амбівалентний персонаж-маска, він водночас відповідає і не відповідає своєму біблійному прототипу, його історія поширюється до притчи, вічної і тому сучасної. Сучасне значення історії Гамлета обумовлено мотивом самотності і любові, притчеподібною історією про самотню душу, яка мислить і страждає, яка прагне любові, але не може її отримати. Саме ця теза поєднує концепції двох творів, так само, як і серйозність ставлення авторів до неї.

Якщо жанр трагедії одразу передбачає серйозне ставлення, то постмодернізм, як напрям, в межах якого

---

⁵ *Наливайко Д.* Гамлет... – С. 645.

писав Дж. Геллер, припускає переплетіння різних тональностей, але не у цьому випадку. Навіть іронічні, жартівні або скептичні спостереження Давида закінчуються серйозними узагальненнями, тобто не перетворюються в гру, а проростають скрізь неї. Якщо пригадати, що літературі постмодернізму відповідає розвиток думки в напрямку «від пафосу до жарту», тоді треба визначити й те, що Дж. Геллер у більшості випадків використовує зворотній напрямок «від жарту до щирого філософського узагальнення», тобто такий собі «постмодернізм навпаки», хоча це і не порушує загальну формулу ставлення до реальності, притаманну постмодернізму як плюралізму думок: «Одного разу перед тим як піти на Кеїль я вперше звернувся до Бога. І він відповів мені. Допоміг прийняти рішення. Того часу він завжди відповідав, тому і не було у мені потреби в порадах Самуїла або Іонофана. Я сам звертався до нього. Це відбулося, коли я дружив з Богом тісніше, ніж навіть вони вдвох. Тому й не дивно, що я загордився. Я тільки пізніше зрозумів, що гординя веде до погибелі, а зверхність – до падіння»⁶.

«Дізнайтеся, що відчуває людина наприкінці свого життя, і ви зрозумієте, як завжди ця людина ставилася до свого життя. Хто б повірив, що наблизиться час, коли такому чоловіку як я день смерті буде подобатися більше, ніж день народження? Нічого так не обманює, як успіх»⁷.

Біблійна історія про діалог людини і Творця поступово оформлюється у роман про любов як головний сенс життя людини, нагороду і вимір внутрішнього розвитку, що відбиває наявність стрижню, можливість гармонійного життя. Прагнення до матеріального, до влади і величчя Дж. Геллер вустами свого героя називає «марністю»: «Людина, яка прагне срібла, не буде задоволена ним, той, хто хоче пролити кров іншої людини, не буде задоволений

⁶ *Heller J. God knows... – P. 302.*

⁷ *Ibid. – P. 134.*

цією кров'ю, саме так, як жінка, у якій є багато дорогоцінностей, не знаходить в них задоволення, а чоловік, що прагне багато жінок, не знайде щастя з жінками... Що поганого в суєті? Вона не приносить щастя»⁸.

Сила почуттів перетворює Афелію з невиразного персонажу на живий, психологічно глибокий образ. Душу, що страждає від самотності й помилок минулого, Дж. Геллер зображує, інтерпретуючи біблійну історію, його персонаж розвивається, стає мудріше, аналізує і переосмислює свої помилки. Давид у романі Геллера – персонаж-маска, для якого характерна нульова фокалізація, тенденція виходити за межі історичного часу, підніматися над сучасним і зазирнути у майбутнє. Саме тоді думка автора змішується зі ставленням наратора, експлікаційне ніби переплітається з імплікаційним: «Доля це характер. Фрідріх Ніцше мене б зрозумів. Якщо доля людини – це його характер, святі прокляті. Я бачу велику печаль у такій думці. Якщо б у роки молодості я знав, як буду відчувати себе у останні роки життя, тоді я б того Голіафа за три версти обійшов. Минуле не має цінності, якщо теперішнє життя погіршується»⁹. Наведена алюзія має філософський сенс і доводить, що реальність головного персонажа є неважливою для автора умовністю. Наратор не тільки згадує Ніцше, знає про існування Старого і Нового Заповітів та володіє сучасним жаргоном, коли жартує: «In a moment I caught everything she meant and noticed which slam happened. Melchola, the bride of mine, was not a simple girl; she was a true Jewish American princess! I had married to a JAP! I am the only in the Old Testament who occurred in such a trap»¹⁰. «Хто може пояснити, чому один літературний твір живе довше

---

⁸ Ibid. – P. 295.

⁹ Ibid. – P. 102.

¹⁰ Ibid. – P. 237.

інших?» – запитує цар Давид¹¹ і далі хвалитися власною літературною обдарованістю, що, як він каже, переважає талановитість Шеллі і Кітса¹². Але далі фрагмент переходить вже в іншу тональність, тому і виникає питання, він чи автор закінчує думку: «Дозвольте мені сказати щиро, що незаймане ім'я для чоловіків і жінок є найдорожчим. Добре ім'я краще за королівське походження. Хто краде гроші – забирає тлін. Щодо нашого незайманого імені, то, хто нас його позбавляє – веде нас до убогства, але і сам від того не стає багатшим»¹³.

Як свідчить Біблія, Давид мав схильність до літератури, навіть писав власні твори, створив велику бібліотеку, ключі від якої передав названому сину Соломону. Мотив стосунків між батьком і сином є вагомим у структурі творів як В. Шекспіра, так і Дж. Геллера. Рідний син зраджує батька, тому Давид його вбиває, прийомний наслідує трон, як колись сам Давид унаслідував трон Саула. Мотив циклічності історичних подій простежується в романі Дж. Геллера, його Давид не приховує негативно-іронічного ставлення до Соломона, що наближує його образ до образу Саула, який у своєму ставленні до названого сина теж пройшов шлях «від любові до ненависті». Мотив взаєморозуміння і стосунків між поколіннями батьків та дітей є вагомим у поезії обох творів, де набуває трагічності і неоднозначності, розвивається завдяки сюжетним ситуаціям, але продовжується на підтекстовому рівні. Провина мучить Давида, саме тому він каже, що «свого Бога і свого сина втратив водночас». Розірвані стосунки між рідними стають показником того, що «щось погане коїться у Датському королівстві». У літературному дискурсі оповідання Дж. Геллера з'являється навіть В. Шекспір. Давид згадує, і у цьому випадку його думка не збігається з

---

¹¹ Ibid. – P. 115.

¹² Ibid. – P. 158.

¹³ Ibid. – P. 159.

голосом автора, «перехваленого писаку Шекспіра з Англії, головне вміння якого полягало у таланті злодійською манерою красти найкращі думки з творів Кіта Марло, Томаса Кіда, Плутарха, Рафаеля Голіншеда і моїх»¹⁴. Про літературний талант царя Давида йдеться у Заповіті, на старих іконах він часто зображується з лютнею, бо на ній цар чудово грав. Суміш іронії та пародії, звісна як пастіш, постає засобом характеристики персонажу, демонструє ставлення автора до свого героя.

У структурі образу поєднуються міф, художня та історична реальність, що припускає жанр притчи. Образ Давида у творчості Геллера відкриває цикл історичних портретів 80-х років, у числі яких ще й Рембрандт, Сократ. Письменник порушує канон у трактуванні Рембрандта, йде за традиційним розумінням життя і вчинків Сократа. Щодо Давида, в структурі образу вагому функцію виконує пастіш, поруч з чим відчувається мудрість, якою автор і персонаж-наратор діляться з читачем. «Якщо лежать двоє, то тепло їм; а одному як зігрітися?», – каже Біблія. Дж. Геллер бере епіграфом до свого роману тільки фрагмент фрази можливо тому, що любов Давид залишив у минулому, коли ще прислуховувався до Бога і людей? Коли чув, що вони кажуть, коли відбувався діалог, від якого зараз залишився тільки спогад. Любов є діалогом, може тому і сповідальний роман Дж. Геллера засновується на монологі головного персонажа про втрачений діалог з Богом?

Силу свого розуму і своєї душі Гамлет витрачає на помсту. У другій сцені першого акта є згадка про силу розуму персонажа, який бачить свого батька спочатку: «In my mind's eye»¹⁵. Душа Гамлета, яка страждає, відрізняє його від інших персонажів трагедії до того часу, поки ще

---

¹⁴ Ibid. – P. 114.

¹⁵ *Shakespeare W. Hamlet / Ed. by John F. Andrews. – L.: J. M. Dent, 1993. – P. 35.*

ненависть не повністю перемагає в ній любов. Трагедія Гамлета полягає у тому, що він відмовляється від живих почуттів, ускладнює своє розуміння долі, бачить тільки одну мету, одну глобальну проблему боротьби зі злом. Після смерті Гамлета Фортінбрас каже: «Похороніть його як солдата», бо він і був солдатом, тому що боротьба, а не любов у решті решт постає сенсом його життя. Відстань між словом і подією, між розвинутим інтелектом і слабкою волею характеризує не тільки образ молодого принца, від цієї хвороби страждає і Давид у трактуванні Дж. Геллера. Фанатичність, помста, ненависть руйнують гармонію душі, віддаляють людину від любові й щастя, ведуть до самотності, замикають у колі невіри. В інтерв'ю 1984 року Джозеф Геллер розповідає: «Я вірю в любов. Принаймні двічі у моїй книзі цар Давид каже про те, що щасливий шанс любити дається людині тільки раз, тому бережіть його, таку пораду я даю всім, і собі у тому числі»¹⁶. Те ж саме радить нам і В. Шекспір, заради такої поради, здається, і написано було його трагедію, стару і сучасну, вічну у прагненні привернути увагу людини до любові, до важливості чуйного, тонкого ставлення до душі коханої людини.

---

¹⁶ J. Heller interview with R. Koval. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abc.net.au/rn/arts/booksw.htm>